

Historische Kring IJsselstein 11 (juni 1979)

<https://hdl.handle.net/1874/10049>

75 oct 6964

UITGAVE STICHTING HISTORISCHE KRING IJSELSTEIN

BESTUUR:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24, IJsselstein

Secretaris: W.J.A. van Wijk, Kloosterstraat 11, IJsselstein, tel. 03408-3941

Penningmeester: G.C.A. Pompe-Scholman, Kronenburgplantsoen 22, IJsselstein

Bank: AMRO-bank IJsselstein, rek.nr. 218400217, gironr. bank 2900

Redactie:

Mevr. F.A.G.T. Mesman-Reijntjes, Paulus Potterlaan 23, IJsselstein, tel. 03408-1872.
W.J. van Impelen, Kasteellaan 151, IJsselstein, tel. 03408-1968.

Donateurs ontvangen het tijdschrift gratis (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van alle activiteiten.

Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij mevrouw Miryan Janssen, Voorstraat 23, IJsselstein, tel. 03408-2309.

Voor inwoners van IJsselstein bedraagt de contributie minimaal f 15,— per kalenderjaar. Zij die buiten IJsselstein wonen, worden verzocht f 5,— extra over te maken in verband met de verzendkosten van het tijdschrift.

Niets van deze uitgave mag op enigerlei wijze of in enige vorm worden opgenomen of gebruikt zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud:

Zijn er nog restanten van het stadje het Gein?	2
door R.J. Ooyevaar — IJsselstein	
Oude gebruiken op de boerderij	7
door Mevr. G. van Wijk-Kromwijk — Herkenbosch	
De ontwikkeling van de grondvormen van het	10
voor twintigste eeuwse stadshuis	
door Ad en Floor van Erp — IJsselstein	
IJsselsteins verspreide kunstschaten (I)	12
door M. Vergouw — Amsterdam	
Het relaas van de IJsselsteinde Heinkel HE III	14
door J. van Vliet — Elst (Gld.)	

Zijn er nog restanten van het stadje het Gein?

door R.J. Ooyevaar — IJsselstein

I Inleiding

In het kader van de voorbereiding van het bestemmingsplan Oudegein heeft de gemeente Nieuwegein verzocht een onderzoek in te stellen om na te gaan of er nog restanten van het Gein aanwezig zijn. In overleg met de provinciaal archeoloog drs. W.J. van Tent, die ook het verdere onderzoek begeleidde, heeft de Archeologische Werkgroep Zuidwest Utrecht een proefopgraving gehouden van 20 december 1975 tot 13 maart 1976. Een kort overzicht van de resultaten van deze opgraving wordt hierna gegeven, maar eerst worden een aantal jaartallen genoemd, die van belang zijn voor de geschiedenis van het Gein.

II Enkele historische gegevens over het Gein

In 1148 is de vaart van Utrecht naar de IJssel gegraven om de stad Utrecht weer een scheepvaartverbinding te geven met de Rijn. Op het einde van deze vaart, die later Doorslag genoemd wordt, lag een dam, waar de goederen werden overgeslagen. Deze dam lag waarschijnlijk tot kort na 1200 ter hoogte van de Randdijk. Tussen 1200 en 1217 is deze dam verplaatst naar de omgeving van de huidige Geinbrug. Bij deze dam is het plaatsje het Gein ontstaan, waar in 1217 een kerk wordt gesticht en dat in 1294 stadsrechten krijgt. In de loop van de 13e en 14e eeuw wordt het stadje meermalen verwoest. Na 1402 is er dan ook bijna niets meer van het stadje over dan de kerk en de pastorie. In 1423 wordt bij de kerk het klooster Nazareth gesticht, dat in 1572 wordt verlaten. De plaats waar het stadje gelegen heeft, is de boomgaard ten oosten van de Doorslag bij de huidige Geinbrug (zie afb. 1).

III De proefopgraving

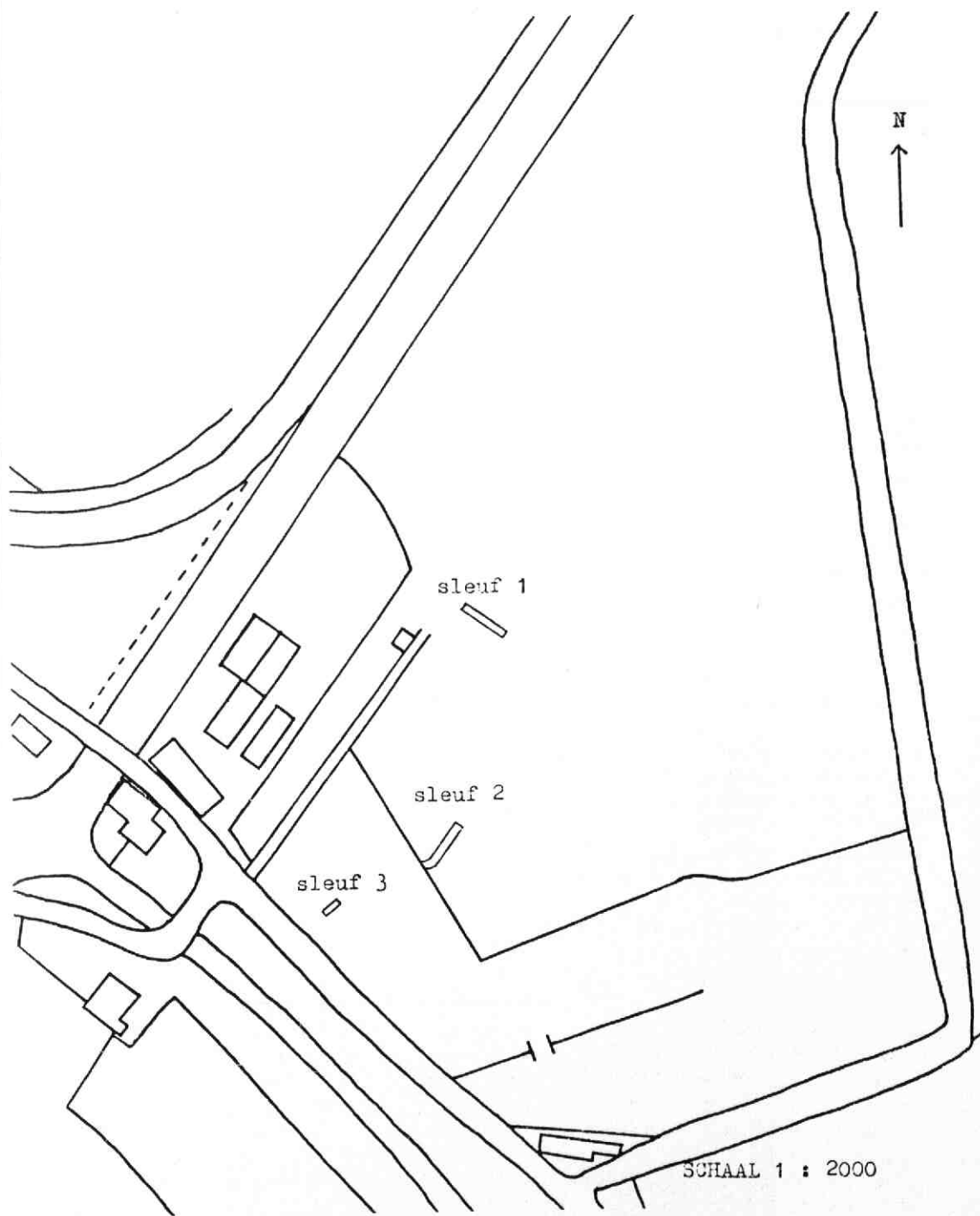
Met een door de gemeente beschikbaar gestelde dragline zijn een drietal sleuven gegraven (zie afb. 1). Deze sleuven gaan tot een diepte van 60 tot 80 cm. In sleuf 1 is een oude slootopvulling gevonden, die materiaal bevat uit de 13e tot 15e eeuw. Tevens is een V-vormig gootje van bakstenen gevonden, dat diende voor het verzamelen of afvoeren van regenwater (zie afb. 2). Bijna op het eind van de sleuf lag een lichte fundering, die gedeeltelijk opzij gedrukt is. Gezien de centrale ligging is het vermoedelijk een bijgebouw van de kerk of het klooster. Het vondstmateriaal uit sleuf 1 bevat slechts enkele fragmenten uit de 13e eeuw, maar overwegend scherven uit de 14e en 15e eeuw (zie afb. 4 en 5). Ook zijn er metalen voorwerpen gevonden (zie afb. 6).

Het ijzeren mes en de halve bronzen snuiter in deze afbeelding komen echter uit sleuf 2.

In de tweede sleuf is een bewoningslaag uit de 13e eeuw gevonden, die versneden is door een oude sloot (zie afb. 7), die opgevuld is met materiaal uit de 15e en 16e eeuw. Tussen dit materiaal bevindt zich veel ruud aardewerk, waarvan enkele stuks in afb. 8 en 9 zijn afgebeeld.

In het zuidwesteinde van de derde sleuf bevindt zich weer een oude sloot of gracht. Het is heel goed mogelijk, dat deze gracht zich voortzet tot de thans nog bestaande sloot, die de boomgaard omringt. Op deze manier is een ongeveer 8 m. brede gracht te reconstrueren, die de oude stadsgracht geweest zou kunnen zijn. Het vondstmateriaal uit sleuf 3 dateert voornamelijk uit de 13e eeuw.

Met deze proefopgraving is duidelijk aangetoond, dat over het terrein verspreid nog vele sporen van het stadje het Gein en het klooster Nazareth aanwezig zijn.

afb. 1: Het terrein waarop het Gein gelegen heeft met de ligging van de sleuven

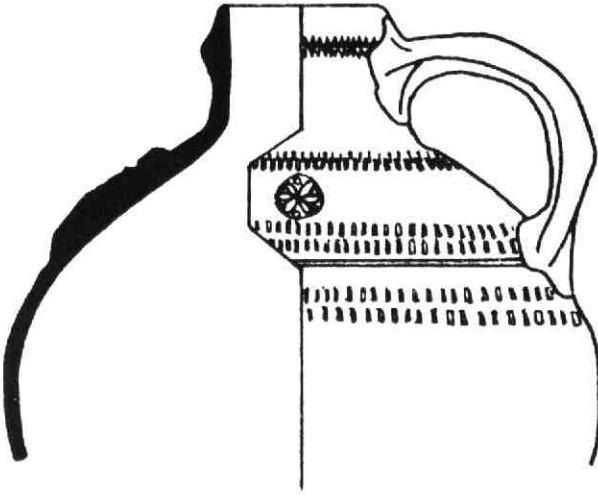
afb. 2: Het gootje in het noordoostprofiel.

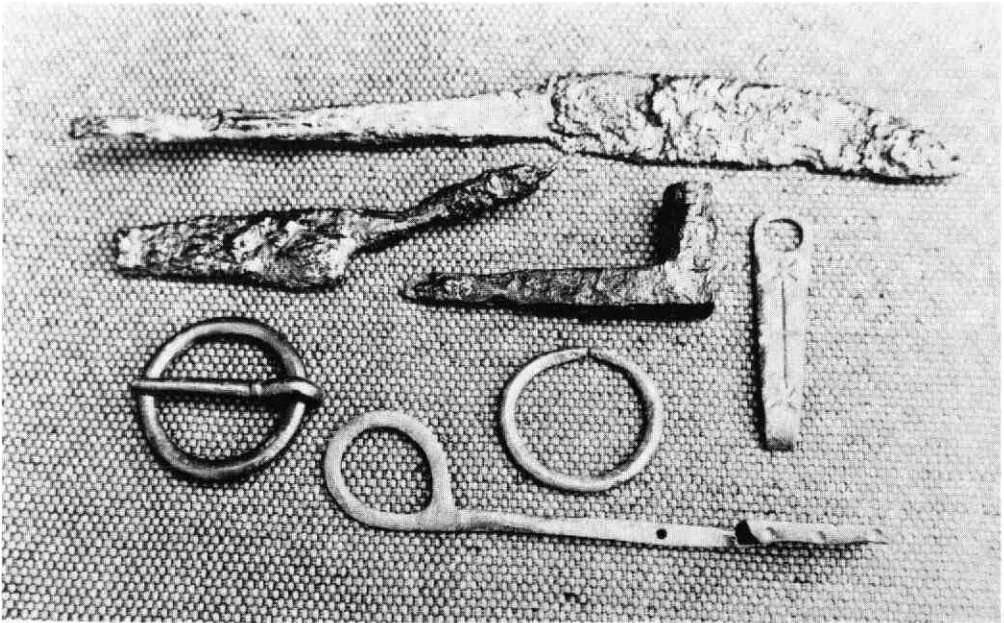
afb. 3: De fundering gezien naar het noordoosten.

afb. 4: Twee steengoed kannetjes uit de 14e en 15e eeuw.

afb. 5: Fragment van een steengoed kannetje met Maria met Kind in reliëf, 15e eeuw (schaal 1 : 2)

afb. 6: IJzeren mes, fragment van een schaar en hang voor een deur of luik, bronzen steel van een lepeltje?, gesp, ring en halve snuiter.

afb. 7: Oude slootopvulling in sleuf 2.

afb. 8: Kommetje, bordje en zalfpotje uit de 16e eeuw.

afb. 9: Deksel van een doospot, 16e eeuw.

Oude gebruiken op de boerderij

door Mevr. G. van Wijk-Kromwijk
Herkenbosch

Het leek me geheel in de geest van de Historische Kring te liggen mijn herinneringen omtrent oude gebruiken op de boerderij in mijn geboortestreek op papier te zetten, uit de tijd van vóór de oorlog, ongeveer de jaren 1930 tot 1940.

Het Vastenavond vieren: De tijd van Driekoningen tot Aswoensdag noemden wij vastenavond (in tegenstelling met Limburg, waar vastenavond carnaval is). Bij familie en kennissen werd voor de jongelui een vastenavondfeest georganiseerd.

Ik herinner me dat we naar familie gingen, ± half acht 's avonds. Eerst werd er koffie geschonken en dan kwamen de kaarten op tafel: whisten, rikken, schutjassen, een-entwintigen, enz. Was er toevallig ook een piano in huis, dan werd er tussendoor gespeeld en gezongen.

Na de koffie werden we getraceerd op een glaasje „boerejongens” of „boeremeisjes”; dis is een drank die de boerin zelf bereid had van rozijnen of abrikozen op brandewijn met suiker en kaneel, heerlijk!

Wanneer de kaartpotjes leeg waren, gingen de jongelui naar het achterhuis, en op de deel werd dan gedanst en er werden spelletjes gedaan, wat soms tot in de kleine uurtjes duurde. Zo gingen we de familie en kennissen af. Wanneer de vastenavond erg kort was, bij een vroege Pasen, dan was het een drukke uitgaanstijd. Zo leerde men elkaar kennen, vooral wanneer er families uit andere streken bij waren; daar groeiden nog weleens blijvende contacten uit.

De laatste drie dagen voor Aswoensdag werd er veertigengebed gehouden in de kerk. Op die dagen werden alleen de dagelijke terugkerende werkzaamheden gedaan, zoals melken en het vee verzorgen.

's Morgens na de H. Mis trokken veel jongelui naar vriend of vriendin thuis; dan ging men kaarten en de meisjes baken meestal wafels, zodat het eten geen probleem was. Tegen melktijd ging ieder weer naar huis om te melken en 's avonds na het lof gingen de jongelui weer naar elkaar toe om verder te kaarten.

De laatste avond voor Aswoensdag was de pret precies op twaalf uur afgelopen. Met een dikke boterham achter de kiezen ging men weer naar huis. De volgende morgen na het askruisje was het weer werken geblazen.

In de vastentijd hield men in de kerk zondags vastenmeditaties, waar ook de jongelui meestal naar toe gingen; daarna ontmoetten zij elkaar weer en gingen dan thuis of bij kennissen koffie drinken.

Dit alles omdat in die tijd de boerenjongens niet vaak, en de meisjes zeker niet, café's bezochten.

Met Pasen gingen de boer en de boerin meestal naar de Hoogmis, zelf op hun paasbest aangekleed en rijtuig en paard mooi gepoetst. Op de gewone zondagen werd steeds de vroegmis bezocht. Het menu van Pasen bestond uit soep en eieren; dat was fijn en gemakkelijk. Je mocht dan net zoveel eieren eten als je wilde, en och, dan waren je ogen vaak groter dan je maag. Maar het was toch een leuke traditie.

Bruiloft vieren: De meeste paartjes trouwden in de maand mei.

Om de families van beide kanten te leren kennen, ging het aanstaande paar na de ondertrouw per tilbury, dit is een tweepersoons tweewielig rijtuig, de familie langs om alle ooms en tantes uit te nodigen voor de bruiloft.

Het paar werd dan erg gastvrij onthaald: bij de een werd koffie en gebak aangeboden en

bij het volgend bezoek konden zij het middagmaal gebruiken, soms zeer uitgebreid. Daarna werd er weer ingespannen en naar de volgende oom en tante gereden; daar volgde thee met gebak. En wanneer het in de route lag, werd er ook nog, na afspraak, een avondbezoek gebracht met eten en drinken. Het was een vermoeiende tijd, maar de kennismaking met beide families ging dan ook vlot; meestal waren het grote families. De bruiloftsdag begon 's morgens in de kerk. Met Utrechtse wagentjes reed de bruiloftsstoet naar de kerk, met voorop een tilbury waar meestal een jong verloofd paar in reed.

Na de H. Mis werd er in de pastorie koffie gedronken, en de bruidegom rekende met de Pastoor af. Daarna ging de stoet via een omweg naar het huis van de bruid; onderweg strooiden de vrouwen bruidsuikeurs uit een speciaal koffertje, dat de boerin in de wagen bij zich had.

Het bruiloftsfeest werd bijna altijd in het achterhuis op de deel gevierd. Dat bracht nog weleens moeilijkheden mee; wanneer de weergoden niet meewerkten, dan kon het vee niet in de wei en kon het achterhuis niet op tijd schoon zijn.

Op de dag zelf was de familie op het feest en 's avonds werden de burens, vrienden en vriendinnen van het paar uitgenodigd. Zo waren er op zo'n bruiloft wel meer dan honderd personen aanwezig.

Het kerseneten: In de regio van Utrecht waren vroeger veel kersenboomgaarden met heerlijke meikersen.

Zo kon het gebeuren, dat je bij een van de eigenaren van een boomgaard werd uitgenodigd om kersen te komen eten. Dit was zo georganiseerd, dat er veel jongelui werden gevraagd. Bij mooi weer werd dit een waar feest; zoveel kersen eten als je maar wilde! De meikersen leenden zich daar goed voor, en de avond werd gezellig met elkaar doorgebracht.

Bouwkoeken bakken: Na de kersentijd kwam al heel gauw de hooibouw, een zeer drukke tijd en erg afhankelijk van het weer.

Nu werd er als regel gesteld dat diegene, die laatste voer hooi thuisbracht, een tak van een boom moest meebrengen en deze **droog** achter de kachel of fornuis moest plaatsen. Wat was nu het geval? Hij, die de tak achter de kachel moest brengen, kon door de boerin of de dochters nat gegooid worden, kwam desondanks de tak droog binnen, dan waren zij verplicht bouwkoeken te bakken. Dus men vertelde nooit wanneer de laatste voer in aantocht was.

Op de gemengde bedrijven, waar ook korenbouw was, gebeurde dit wanneer de laatste wagen met koren thuisgebracht werd.

Na wat tot rust gekomen te zijn werd er een avond vastgesteld voor het wafelbakken. Ieder die aan de bouw had meegewerkt werd uitgenodigd om de wafels te komen eten bij een gezellige kaartavond.

Bedevaart: Wanneer de hooi en korenbouw achter de rug waren, zou er in deze tijd sprake kunnen zijn van vakantie. Maar daar dacht men vroeger niet aan; vakantie kende men niet. Wel ging men ter „beevaart” bijv. naar Den Briel (1 dg.), Kevelaar (3 dg.), Sittard (3dg.) en later in enkele gevallen naar Lourdes. Dit gaf veel afleiding. Men was er eens helemaal uit, en het nuttige werd met het aangename verenigd.

Soepdag: Na de drukke tijd werd in de nazomer een „soepdag” gehouden; dit is een familiedag die zo eens in het jaar gehouden wordt, afwisselend bij de een of bij de ander. Op zo'n dag werd het land en het vee bekeken, de resultaten van de kaasmakerij

beoordeeld („kaasbouwen” werd dit genoemd), en er werd veel aandacht besteed aan de maaltijd, het succes van de familiedag. Het vervoer was gewoonlijk met paard en wagen, dat hield in dat men 's avonds het liefst voor donker thuis wilde zijn.

Suikerstukkenfeest: Wanneer er gezinsuitbreiding had plaatsgevonden, was het de gewoonte dat 6 à 8 weken na de geboorte de familie en de burens werden uitgenodigd op de „suikerstukken”. Een drankje werd gebruikt en een broodmaaltijd, waarbij de beschuit-met-muisjes niet mocht ontbreken. Dit was tevens ook weer een familie-reunie.

Klaar voor het ringrijden.

Ringrijden: Bij nationale feestdagen werden er verschillende spelen of wedstrijden georganiseerd; voor de jongeren zaklopen, touwtrekken, sprietlopen, mastklimmen e.a. Voor boerenjongens en -meisjes van rond de huwbare leeftijd was ringrijden voor paren wel het hoogtepunt. De kap van de tilbury werd neergeslagen, paard en tuig opgepoetst, de boerenzoon moest sturen en het meisje de ring steken. 40 tot 50 paren kwamen er dan aan de start. Diegenen die goed gestoken hadden moesten kampen om de prijzen.

Slachten: Wanneer de dagen korter werden ging men zorgen voor de wintermaanden. Een reeds lang aangewezen varken of koe werd geslacht door de huisslachter en op een ladder gehangen. De volgende dag kwam de huisslachter het afhakken, en de boerin kon beginnen met het afwerken van de slacht. Er werd worst, balkenbrij en hoofdkaas gemaakt. De grote stukken vlees werden in de pekels gelegd en later in de „spekkast” gehangen om te drogen en gerookt te worden; ook de metworsten werden zo geconserveerd. Een mooi stukje vlees, worst en wat balkenbrij werden naar de zusters en de pastorie gebracht. Het was ook de gewoonte veel te wekken; het gebraden vlees werd dan panklaar in de weckflessen gedaan.

Tikeren: De ouderwetse winters, die veel sneeuw en ijs brachten, hadden ook hun bekoring. Dan werd de arreslee van de zolder gehaald; met het mooie bellentuig met pluimen werd het paard opgedoft en ingespannen, en dan ging de boer met boerin en kinderen een tochtje maken. Vroeger werd er immers geen sneeuw geruimd!

Dit zijn dan voorzover ik me herinner enige „oude gebruiken op de boerderij” een jaar rond.

Misschien weten anderen nog meer over dit onderwerp te vertellen. Wie volgt?

De ontwikkeling van de grondvormen van het voor-twintigste eeuwse stadshuis

door Ad en Floor van Erp — IJsselstein

Zoveel verschillen als er tussen mensen bestaan, zoveel verschillen zijn er ook tussen hun huizen. Iedereen, die wel eens door een stad (bijvoorbeeld IJsselstein) wandelt, kan zien dat er geen twee hetzelfde zijn. Er bestaan echter ook duidelijke overeenkomsten. En over die overeenkomsten en de geschiedenis ervan gaat dit artikel. Niet alleen omdat hiermee een aantal opmerkelijke dingen in huizen uit de 19e eeuw, of van nog eerdere datum, verklaard worden, maar ook omdat dit een relaas biedt van menselijk vernuft en vindingrijkheid, waar het om verbetering van eigen woonomstandigheden gaat.

Het wonen is een zeer elementaire behoefte van de mens, omdat het veiligheid, beschutting en warmte biedt; zaken die het overal ter wereld, maar vooral ook in onze gure en zeker destijds, gelet op de wildstand, tamelijk gevaarlijke dreven, mogelijk maken om te overleven.

Aanvankelijk waren de huizen gebouwd volgens een soort tentmodel, waarbij een stel palen met daarop een balk, die de nok vormde, het dak omhoog hield. (tek. 1).

Achterin werd een vuur gestookt - voorin stonden de beesten, zoals nu nog in de Overijsselse „Losse Hoezen” te zien is.

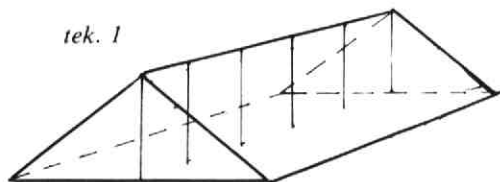
Omdat de rij palen midden in de woning een obstakel van belang vormde, ging men over op een andere constructie. Hierbij stutten kapjukken, verbonden met de zg. „fliering” balken (vandaar het huidige woord „vliering”, terwijl ook „vloer” ermee samenhangt), het dak, dat bijeengehouden werd door „hanebalken”. (tek. 2).

Tussen en achter deze kapjukken stond het vee en sloop men.

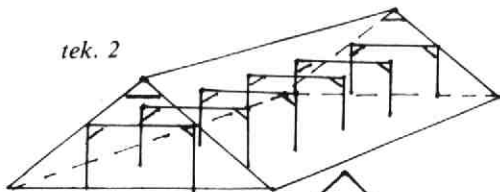
Op de flieringbalken legde men planken, waardoor er een grote bergruimte onder het dak ontstond. Toen de steden zich echter begonnen te ontwikkelen, bleek deze vorm tamelijk onpraktisch, omdat hij een groot stuk grond in beslag nam, waar men eigenlijk niet zoveel aan had. Zo ontstond de gedachte om de bergruimte bovenin het huis zo hoog te maken, dat er gemakkelijk in gestaan kon worden.

Dit deed men door de flieringbalken niet meer bovenaan de kapjukken te plaatsen, maar deze middels een ankerconstructie enige tientallen centimeters lager tussen de jukken te bevestigen. Hierdoor kon men de zijbeuken weg laten vallen. Om het huis toch zijn stevigheid te laten behouden, bouwde men boven een kapjukconstructie en tussen de jukken een stenen muur. (tek. 3) - Dit idee is overigens niet zo sensationeel als het misschien lijkt, omdat de fundering, ook van houten huizen, reeds lange tijd van steen was, omdat men gemerkt had dat het hout op de overgang van lucht naar aarde gaat rotten - Deze stenen muur maakt het verder mogelijk om hierlangs een

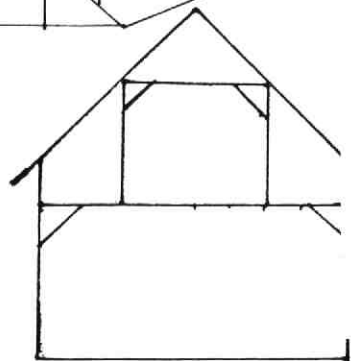
tek. 1

tek. 2

tek. 3

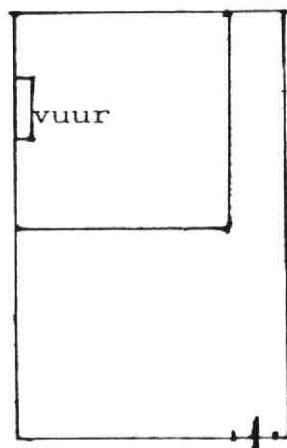

schoorsteen te plaatsen, wat als voordelen met zich mee bracht, dat men de rook makkelijker naar buiten kon krijgen dan toen er alleen maar een gat in het dak zat, dat het brandveiliger was en dat men in de kamer zelf, doordat het vuur van het midden naar de kant opschoof, meer ruimte had.

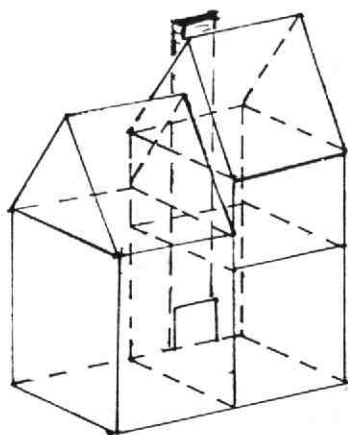
Belangrijk voor de ontwikkeling van het huis is uiteraard ook het sociale aspect; in de middeleeuwse stad leefde men, zoals op de schilderijen van b.v. Breughel duidelijk te zien is, op straat. De hele voorgevel bestond uit ramen, waar hooguit perkament, maar meestal helemaal niets, in zat, en die alleen 's nachts afgesloten werden door luiken en deuren. Best gezellig natuurlijk, maar wel zonde van de warmte. Daarom heeft men een schot geplaatst halverwege de woning zodat er een warme achterkamer ontstond (tek. 4); bovendien, haalde men het ongeveer 4 meter hoge plafond naar beneden.

Hierboven ontstond nog een warme ruimte, die, wanneer men het plafond er van wat ophoogde, een goede slaapgelegenheid vormde (tek. 5).

Ook begon men de ruimte, die bij de fundering vrijkwam, te benutten, door er een souterrain te maken. Dit kon pas toen de schoorsteen werd toegepast, omdat het normaal te koud en te vochtig was. Dit souterrain werd vooral gebruikt door het personeel.

tek. 4
plattegrond

tek. 5

Hiermee hebben we de grondvormen van de pré-twintigste eeuwse bouwkunst bereikt. We moeten dit ongeveer in de 16e en 17e eeuw plaatsen. Daarna zijn er nog wel dingen veranderd: de huizen zijn in toenemende mate versteend, de dakconstructie's werden ingenieuzer, de gevels zijn veranderd, terwijl de huizen steeds meer op het effect werden gebouwd. Zo kregen plafonds ruitvormige ornamenten, gangen pilaren (liefst meer dan 6, omdat dat niet meer te tellen is en daarom erg massaal lijkt) om de ruimtelijke indruk te vergroten. De muren werden beschilderd met oneindige verten en marmeren zuilen en de kamers werden, zowel bij rijken als, zij het in mindere mate, bij niet rijken, gebouwd om een apotheose te bereiken - geheel in de stijl van de tijd.

Dit echter heeft de grondvormen niet aangetast, omdat conservatisme op weinig plaatsen zo hardnekkig is als in de bouw.

(Een mooi voorbeeld daarvan ziet men bij de breedtematen, die sinds het pre-historische driebeukshuis 6 meter zijn. Veel moderne woningen zijn dat nog steeds.)

Maar ook omdat dit de ideale vorm voor deze beschouwing van architectuur was. Zij werd dan ook pas gewijzigd toen de accenten meer naar praktisch nut en eerlijkheid werden verlegd en moderne technieken hun intrede deden.

IJsselsteins verspreide kunstschaten (1)

door M. Vergouw — Amsterdam.

In 1936 kruisten twee middeleeuwse beelden elkaar op weg naar hun nieuwe bestemming. Het ene keerde naar de rechtmatige eigenaresse terug, terwijl het andere juist werd afgestaan na eerst onopvallend in IJsselstein vertoefd te hebben; een min of meer voordelige maar toch onverplichte ruil.

Het treft hier de beelden van O.L. Vrouw van Eiteren en een albasten 15e eeuwse Madonna, beiden uit het bezit van de St.-Nicolaasparochie te IJsselstein.

Op 20 april 1936 bevestigt het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht in een schrijven de ontvangst van het laatstgenoemd beeld. Twee maanden later geeft dezelfde Museum het beeldje van O.L. Vrouw van Eiteren aan IJsselstein terug, maar niet na het Kerkbestuur van de parochie verplicht te hebben een eikehouten kopie van laatstgenoemde beeld (vervaardigd door Hans Mengelberg) cadeau te doen aan de Zusters van Liefde te Utrecht.

Schrijver dezes maakte in het voorjaar van 1976 pastoor W.H.C.M. Gerritsen, die op het punt stond met emeritaat te gaan, op bovenvermelde historie attent. Op 4 februari 1977 deelde het kerkbestuur mee stappen te overwegen tot teruggave van het beeld. Men dacht reeds aan plaatsing ervan in de Pauluskerk. Enkele weken daarna bezocht een delegatie van het bestuur het Utrechtse Aartsbisschoppelijk Museum, waar men van museumzijde weinig moeite had de plannen tot teruggave te aksepteren.

Echter in haar vergadering van 5 mei daaropvolgend besloot het -inmiddels vernieuwdekerkbestuur het beeld niet voor kerkelijke doeleinden terug te vragen.

Wel wilde men desgevraagd medewerking verlenen tot teruggave als historisch bezit, d.w.z. het beeld zou dan niet in een kerk geplaatst worden maar b.v. in een expositieruimte. In het kader van de (her)oprichting van een oudheidskamer c.q. gemeentelijk museum kan hier dan ook een initiatief genomen worden.

Enige beschouwingen omtrent dit mysterieuze beeld lijken ons hier op zijn plaats.

Er zijn geen gedetailleerde gegevens bekend. De ons bekende bronnen (Parochie-archief St.Nicolaas, Jaarverslag ABM 1936 en Catalogus ABM 1962) verstrekken slechts algemene gegevens. Bovendien lijken de Utrechtse publikaties niet al te betrouwbaar: In 1936 b.v. vermeldt men als hoogte van het beeld 22 cm. -het formaat van het beeldje van O.L.V. v. Eiteren, een Freudiaanse vergissing?-, in 1962 daarentegen blijkt de skulptuur reeds gegroeid tot 41 cm.!

Aangezien op meerdere plaatsen in Nederland dergelijke vrijwel identieke beelden werden aangetroffen (o.a. Amersfoort, hoewel kleiner), mogen wij wel aannemen dat deze zeer populair geweest zijn. De oorsprong is te vinden op Sicilië, daar vindt men de beroemde Madonna van Trapani.

Juist vanwege haar populariteit mogen wij aannemen dat zij doorgaans voor huiselijk gebruik werd aangeschaft. De vele beschadigingen die men vaak aan deze - toch van een hard materiaal gemaakte- beelden aantreft, geven hiertoe ook een aanwijzing. Ook de IJsselsteinse Madonna is niet onbeschadigd uit het verleden tot ons gekomen. Hiernaast kan het ook de functie van reisbeeldje gehad hebben, althans zeker wat de kleinere exemplaren betreft, wat eveneens beschadigingen kan verklaren.

In ieder geval vermoeden wij dat dit beeld, voorzover het in IJsselstein verkeerde, in een pastorie heeft gestaan, anders zou het toch op zijn minst bij de parochie gemeenschap bekend zijn geweest, en dit is niet het geval, zelfs het vorige kerkbestuur was niet van het bestaan ervan op de hoogte. Het

alom bekende beeldje van O.L. Vrouw van Eiteren stond tenslotte van 1861-1865 ook op de schoorsteenmantel van de St.-Nicolaasparochie, waardoor het door de kachelwarmte tenslotte zó gehavend was dat de pastoor tenslotte besloot het in diezelfde kachel te vernietigen. Zo ver is het gelukkig niet gekomen: het verhuisde net op tijd naar Utrecht. Gerard van Heulekum, stichter van het Aartsbisschoppelijk Museum aldaar, die voor deze redding verantwoordelijk was, is er kennelijk niet in geslaagd ook de albasten Madonna mee te nemen. Hij was nu eenmaal meer geïnteresseerd in gothische dan in romaanse beelden en had het dus graag willen verkrijgen. De vrij gave staat van deze Madonna moet de toenmalige eigenaar ervan weerhouden hebben het af te staan. In 1936 gebeurde dit echter wel.

Met het voorgaande is gesuggereerd dat het beeld reeds lang in IJsselstein vertoefd zou hebben, misschien zelfs vanaf de 15e eeuw, de tijd van haar ontstaan.

Maar het kan ook eenvoudig in recente tijden ten geschenke zijn gegeven door een nieuwe pastoor. Dit kan zelfs deken De Grijs geweest zijn, die in 1933 te IJsselstein geïnstalleerd werd en van wie bekend is dat hij er een -bescheiden- kunstverzameling op nahield.

Als het beeld echter altijd al in IJsselstein verkeerd heeft, dan kan het heel goed een vervanging zijn geweest voor het beeldje van O.L. Vrouw van Eiteren, dat in het midden van de 15e eeuw naar Eiteren terugkeerde. Dan zou dit beeld dus in de oude St.-Nicolaas gestaan hebben om vervolgens na de Hervorming toen het beeld van O.L. Vrouw van Eiteren in de IJsselsteinse schuilkerk terecht kwam, als overbodig- er waren niet twee Madonnabeelden in een kleine kerk nodig- in de pastorie geplaatst te worden.

..De Madonna waar het in dit artikel over gaat.

Het is een albasten 15e eeuwse beeld geïnspireerd op Italiaanse voorbeelden, wellicht zelfs in Italië vervaardigd. Sinds 1936 bevindt het zich in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht. (Foto Aartsbisschoppelijk Museum, Utrecht)"

Het relaas van de IJsselsteinse Heinkel HE III

door J. van Vliet — Elst (Gld).

In „IJsselstein, verleden en heden” schrijft Mr J.J. Abbink Spaink met betrekking tot de Duitse inval in Nederland in mei 1940 o.a.

„Een van de eerste gevolgen daarvan was een door Nederlands afweergeschut aangeschoten bommenwerper, die buiten de bebouwde kom, op een terrein aan de Lagedijk terecht kwam. Bij een kort vuurgevecht tussen de bemanning en Nederlandse militairen vielen geen doden of gewonden”.

Uitgaande van dit gegeven is getracht meer bijzonderheden over dit voorval aan de vergetelheid te ontrukken. Het resultaat van dit onderzoek dat voor een deel wel succesvol was, maar aan de andere kant een aantal vragen openliet, volgt hierna.

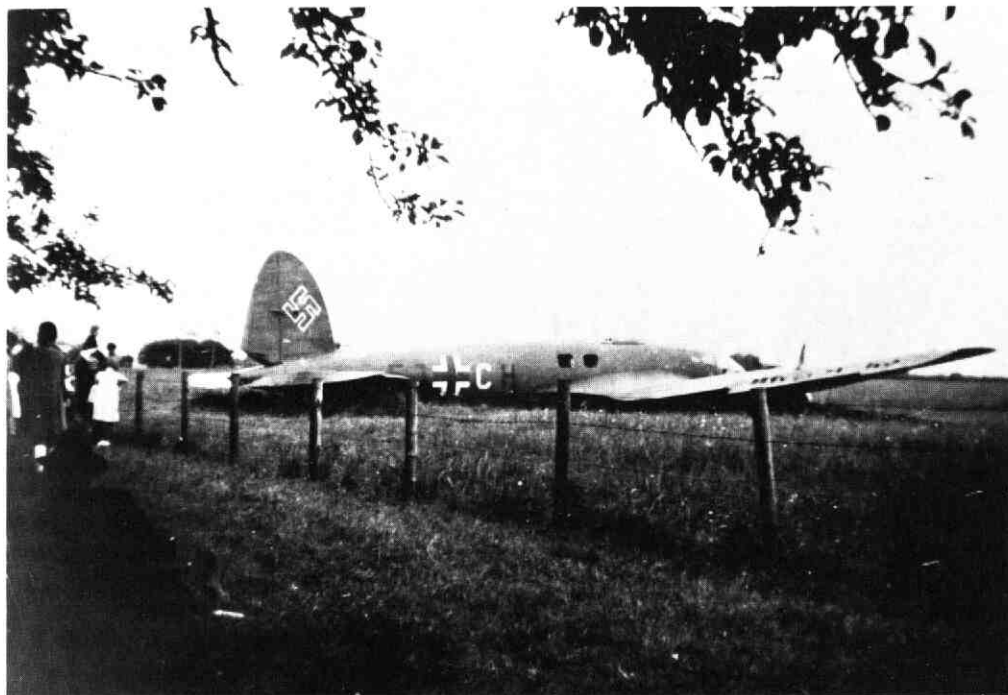
Allereerst wat algemene gegevens. Op 10 mei 1940 zette Duitsland tegen Nederland, naast sterke landstrijdkrachten, ruim duizend vliegtuigen in. Hieronder waren 430 transporttoestellen voor het vervoer van de parachutisten en luchtlandingstroepen naar West-Nederland. Van deze toestellen gingen er maar liefst 220 verloren, in onze omgeving kwam er een neer ten zuidoosten van het dorp Benschop, een viel er iets ten westen van Stolwijk en een tussen Rhenen en Veenendaal. Ter bescherming en ondersteuning van de operaties werden 242 jachtvliegtuigen en 258 bommenwerpers ingezet. Hiernaast opereerden nog een aantal verkenners en watervliegtuigen boven Nederland. Tegenover deze enorme strijdmacht kon Nederland slechts 125, meest verouderde, machines stellen die dan ook alle verloren gingen in de ongelijke strijd die volgde.

Het toestel dat bij IJsselstein neerkwam was een Heinkel HE 111 bommenwerper. Dit toestel was een voor die tijd zeer moderne middelzware bommenwerper met een vier-koppige bemanning en een kruissnelheid van 370 KM per uur. De bewapening bestond uit vier mitrailleurs terwijl 2000 KG bommen konden worden meegevoerd. De machine had een vleugelwijdte van 22,6 m., een lengte van 16,4 m. en een hoogte van 4 meter. Van dit type bommenwerper zetten de Duitsers er in mei 1940 196 in tegen Nederland w.o. 84 die slechts eenmaal een opdracht uitvoerden nl. op 14 mei tegen Rotterdam, waarbij de aanvallers geen verliezen leden. Van de overige Heinkel HE 111's hoorden er 84 tot het 4e en 28 tot het 126e bombardementseskader, hiervan werden er in totaal 28 door de Nederlanders neergeschoten.

Uit de registratienummers en letters op de romp van de aan de Lagedijk onvrijwillig gelande bommenwerper blijkt, dat deze behoorde tot de 1e staffel van de 1e groep van het 4e bombardementseskader. 5 J staat voor het 4e eskader, de H geeft aan dat het toestel tot de eerste staffel en daarmee ook tot de 1e groep behoorde, terwijl de witte C de individuele code binnen de staffel is. Het 4e eskader droeg de naam van „Generaal Wever” de man die chef-staf van de Luftwaffe was tot 1936, toen hij bij een vliegtuigongeval om het leven kwam. Dit 4e bombardementseskader was in mei 1940 gestationneerd op de vliegvelden Fassberg, Delmenhorst en Gütersloh in Westfalen. Het hele eskader werd in de vijf oorlogsdagen tegen Nederland ingezet, behalve de eerste staffel, die in de morgen van 10 mei eerst deelnam aan de aanval op het Belgische fort Eben-Emaël tussen Maastricht en Luik, pas daarna werd deze staffel ook tegen Nederland gebruikt.

Een niet opgeloste vraag bij deze noodlanding is de datum waarop zij plaatsvond.

De getuigenverklaringen lopen sterk uiteen. Als alles op een rijtje gezet wordt komen alle dagen van vrijdag 10 mei tot dinsdag 14 mei in aanmerking. Er zijn zelfs meerdere verklaringen die aangeven dat het neerschieten zou hebben plaatsgevonden na de officiële capitulatie van Nederland, dus zeg maar na ± 17.00 uur op dinsdag 14 mei. Dat het echter waarschijnlijk niet voor 13 mei is geweest, is af te leiden uit het feit dat een Nederlandse militair, die in de morgen van 13 mei in IJsselstein arriveerde, de noodlanding van zeer nabij zegt te hebben meegemaakt. Naar zijn mening zou een en ander zich omstreeks het middaguur van 14 mei hebben afgespeeld. Volgens de officiële Duitse verlieslijsten (de originele, dus niet degene die in de krant kwamen) heeft de betreffende staffel, die

Deze foto werd beschikbaar gesteld door Mevr. C.M.J. Versteegh-Koch uit Utrecht.

± 10 toestellen telde in de meidagen maar twee machines verloren en wel een op vrijdag 10 mei en een op maandag 13 mei. Hieruit zou dus afgeleid kunnen worden dat de bommenwerper op 13 mei, 2e Pinksterdag dus, neerkwam. Dit sluit ook aan bij de door het 4e eskader uitgevoerde operaties want in tegenstelling tot 14 mei, toen bijna geen akties werden uitgevoerd, werden op 13 mei diverse vluchten dwars over Nederland gemaakt in de richting van het front in de omgeving van Dordrecht. Ook in de officiële Nederlandse geschiedschrijving over de Meioorlog komt een fragment voor dat heel goed kan aansluiten bij de landing aan de Lagedijk. Bij de beschrijving van de activiteiten van de 11e batterij luchtdoelartillerie en de 35e, 36e en 37e luchtdoelmitrailleurspelotons die stonden opgesteld op het toen nog onbebouwde Kanaleneiland te Utrecht, wordt op 13 mei het volgende vermeld:

„In de voormiddag van 13 mei was de aktiviteit in de lucht in de omgeving van Utrecht groter dan de vorige dag. De 11e batterij, alsmede de verschillende pelotons gaven meerdere vuurstoten af, waardoor o.a. een vijandelijke bommenwerper werd gedwongen op enige kilometers afstand van de batterij te noodlanden. De vier inzittenden verweerden zich na de landing met een mitrailleur, maar gaven zich over toen zij van verschillende zijden Nederlandse patrouilles zagen naderen.”

Zowel in dit bericht, als in de mededeling van Mr Abbink Spaik en van meerdere getuigen is sprake van een kort gevecht tussen Nederlandse militairen en de bemanning.

Dergelijke voorvallen kwamen bijna nooit voor daar de vliegers zich meestal direkt overgaven, zodat het vrij zeker is, dat het hier om dezelfde landing gaat. Ook de afstand van het afweergeschut tot de landingsplaats, die 7 à 8 Km bedraagt, kan heel goed met dat bericht kloppen.

Er van uitgaande dat uit al deze feiten mag worden afgeleid, dat de landing op 13 mei plaatsvond heeft een en ander zich waarschijnlijk als volgt afgespeeld:

In de morgen van maandag 13 mei is de bommenwerper opgestegen van een van de bovengenoemde

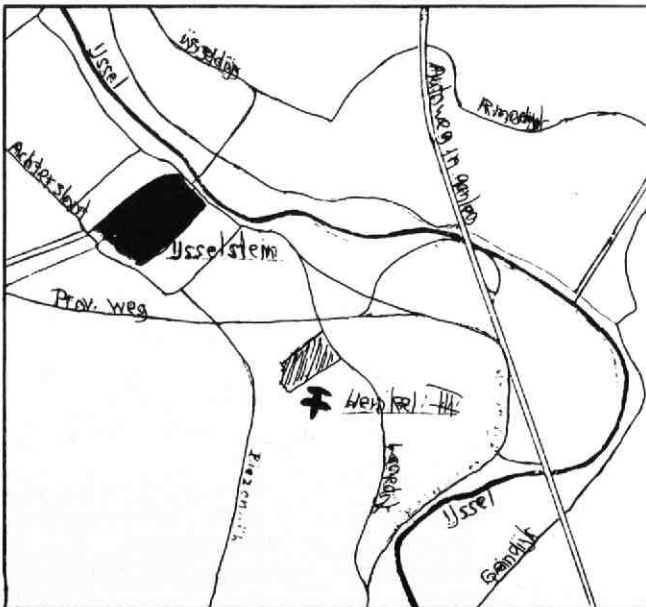
Westfaalse vliegvelden voor een bomaanval op een Nederlandse stelling in de omgeving van Dordrecht. Op de heenweg werd het toestel bij Utrecht door de 11e batterij onder vuur genomen en zo ernstig beschadigd dat de bemanning de tocht niet meer kon voortzetten en ook geen kans zag om naar hun basis terug te keren, zodat men besloot een noodlanding uit te voeren. Het toestel kwam uiteindelijk aan de grond in het weiland van de heer Spelt naast een boomgaard aan de Lagedijk te IJsselstein.

Kennelijk was de bommenwerper in de motoren geraakt, want de omwonenden herinneren zich dat de machine met veel kabaal naar beneden kwam. De, in geelbruine vliegeroveralls gestoken, bemanning die uit vier of vijf personen bestond, was niet onder de indruk van hetgeen hen was overkomen, want nauwelijks waren ze geland of zij kropen uit het toestel met medeneming van een of meer mitrailleurs waarmee zij zich achter de vleugels verschansten. Al snel kwamen toen in de omgeving gelegerde militairen in actie, evenals soldaten van de zenderbewaking en een aantal in de omgeving vertoevende marechaussees. Toen de Duitsers merkten dat ze volledig omsingeld waren door een overmacht, gaven zij zich na enkele vuurstoten wijselijk gewonnen en werden ze in gevangenschap weggevoerd. Tijdens het korte vuurgevecht vielen er geen slachtoffers. Hierna werden de ± 30 bommen die nog in het vliegtuig aanwezig waren er uit gehaald en naast het toestel in het gras gelegd, het geheel kwam onder bewaking van Nederlandse militairen.

Voor de IJsselsteinse bevolking vormde de bommenwerper een bezienswaardigheid van de eerste orde en er werd menig uitstapje in die richting gemaakt.

Vooral het feit dat de machine slechts licht beschadigd was, gaf de mensen een goede indruk van een dergelijk vliegtuig, dat in die tijd een nog maar sporadisch voorkomend vervoermiddel was. Ook de naast het vliegtuig liggende bommen waren voorwerpen, die men voor het eerst met eigen ogen kon aanschouwen. Daar kwam nog bij, dat het hier een vijandelijk toestel betrof hetgeen men met genoegen daar vleugellam zag liggen. Lang duurde het bezichtigen echter niet, want op 14 mei had het Nederlandse leger moeten capituleren en een van de eerste activiteiten van de Duitsers was het weghalen van alle neergeschoten Duitse vliegtuigen. Dergelijke Duitse nederlagen mochten kennelijk niet te lang zichtbaar blijven.

En zo kwam na enkele dagen al het einde aan de IJsselsteinse Heinkel He 111.

Overzichtskaartje van de landingsplaats.